

OMMAVIY TADBIRLAR JARAYONIDA BO‘LINMALARNI BOSHQARISHNING ILG‘OR USULLARI VA ULARNI O‘RGANISHGA BO‘LGAN ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.

*O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti magistratura tinglovchisi
leytenant Mardanov Jahongir Qahramon o‘g‘li*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ommaviy tadbirlar jarayonida bo‘linmalarni boshqarishning ilg‘or usullari va ularni o‘rganishga bo‘lgan zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqotda bo‘linmalar turlari, ularning boshqaruv tizimi, xavfsizlik, transport va logistika bo‘linmalarining vazifalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, raqamli boshqaruv tizimlari, integratsiyalashgan boshqaruv markazlari, simulyatsiya va virtual treninglar, ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish kabi ilg‘or boshqaruv usullari hamda xalqaro tajribalar asosida zamonaviy yondashuvlar taqdim etilgan. Maqolada O‘zbekiston amaliyotida bo‘linmalar faoliyatini samarali boshqarish va xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Ommaviy tadbirlar, bo‘linmalarni boshqarish, xavfsizlik tizimi, raqamli boshqaruv, integratsiyalashgan boshqaruv markazi, simulyatsiya va virtual trening, favqulodda vaziyatlar, zamonaviy yondashuvlar.

Аннотация: В данной статье анализируются передовые методы управления подразделениями при проведении массовых мероприятий и современные подходы к их изучению. В исследовании рассматриваются виды подразделений, система их управления, задачи подразделений безопасности, транспорта и логистики. Также представлены передовые методы управления, такие как цифровые системы управления, интегрированные центры управления, имитационное и виртуальное обучение, принятие решений на основе данных, а также современные подходы, основанные на международном опыте. В статье

представлены предложения по эффективному управлению деятельностью подразделений и обеспечению безопасности в практике Узбекистана.

Ключевые слова: Массовые мероприятия, управление подразделениями, система безопасности, цифровое управление, интегрированный центр управления, моделирование и виртуальное обучение, чрезвычайные ситуации, современные подходы.

Abstract: This article analyzes advanced methods of managing units during mass events and modern approaches to their study. The study considers the types of units, their management system, the tasks of security, transport and logistics units. Also, advanced management methods such as digital management systems, integrated control centers, simulation and virtual training, data-based decision-making, and modern approaches based on international experience are presented. The article presents proposals for effective management of the activities of units and ensuring security in the practice of Uzbekistan.

Keywords: Mass events, unit management, security system, digital management, integrated control center, simulation and virtual training, emergency situations, modern approaches.

KIRISH

So‘nggi yillarda O‘zbekiston va butun dunyoda ommaviy tadbirlar — sport musobaqalari, madaniy festivallar, konsertlar, siyosiy yig‘inlar, diniy marosimlar, yarmarkalar va boshqa ijtimoiy tadbirlar miqyosi va soni keskin ortib bormoqda. Bunday tadbirlar millionlab ishtirokchilarni jalb etgani sababli, ularni tashkil etish va o‘tkazish jarayonida xavfsizlik, tartib-intizom, logistika, tibbiy yordam hamda kommunikatsiya tizimlarini samarali boshqarish muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Ommaviy tadbirlar boshqaruvi ko‘p tarmoqli yondashuvni talab etadigan murakkab jarayon bo‘lib, bunda turli xizmat bo‘linmalarining (ichki ishlar, tibbiyot, yong‘in xavfsizligi, transport, axborot markazi, fuqarolik muhofazasi va boshqalar) uzviy hamkorligi va o‘zaro tezkor muvofiqlashtirilgan faoliyati muhim o‘rin tutadi.

Shu nuqtai nazardan, bo‘linmalarni boshqarishda ilg‘or texnologik yechimlar va zamonaviy boshqaruv konsepsiyalarini joriy etish zarurati ortib bormoqda¹.

Hozirgi raqamli transformatsiya davrida ommaviy tadbirlarni boshqarish jarayonida raqamli platformalar, sun‘iy intellekt (AI), geografik axborot tizimlari (GIS), video monitoring, dron nazorati, IOT qurilmalari va boshqa zamonaviy texnologiyalarning qo‘llanilishi boshqaruv samaradorligini keskin oshirmoqda. Shu bilan birga, bu tizimlarni boshqaradigan mutaxassislarni tayyorlashda ham yangicha yondashuvlar — simulyatsiya mashg‘ulotlari, virtual reallik asosidagi treninglar, holat tahlili (case-study) va ma‘lumotlarga asoslangan (data-driven) o‘qitish uslublaridan foydalanish dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda².

ASOSIY QISM

Bo‘linmalarni boshqarishning ilg‘or usullari.

Ommaviy tadbirlarni samarali tashkil etish va xavfsizlikni ta‘minlash uchun turli soha vakillaridan tashkil topgan bo‘linmalar o‘zaro muvofiqlashgan holda faoliyat yuritishi zarur. Bunday bo‘linmalar tarkibiga huquqni muhofaza qiluvchi organlar, tibbiy yordam xizmati, yong‘in xavfsizligi, transport, aloqa, axborot markazi va fuqarolik muhofazasi tuzilmalari kiradi. Ularning samarali hamkorligi ommaviy tadbirning barqaror o‘tishi, xavfsizlik darajasining yuqori bo‘lishi hamda favqulodda vaziyatlarning oldini olishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy boshqaruv amaliyotida ushbu maqsadlarga erishish uchun bir nechta ilg‘or usullar qo‘llanilmoqda. Ularning asosiylari quyidagilardir³:

Integratsiyalashgan boshqaruv tizimi.

Integratsiyalashgan boshqaruv tizimi (IBT) — bu barcha bo‘linmalarni yagona ma‘lumotlar bazasi va boshqaruv markazi orqali muvofiqlashtiruvchi kompleks

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-yanvardagi 24-son qarori — “Ommaviy tadbirlar o‘tkazish jarayonida xavfsizlikni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

² Karimov A. A., Abdullayev M. M. *Tadbirlarda xavfsizlikni ta‘minlash boshqaruvi*. – Toshkent: “Akademiya” nashriyoti, 2022.

³ Raxmonov B. T. Favqulodda vaziyatlarda boshqaruv tizimlari va ularning takomillashtirilishi. – Toshkent: Oliy ta‘lim nashriyoti, 2021.

tizimdir. Uning asosiy vazifasi — turli xizmatlar oʻrtasida tezkor axborot almashinuvi, birgalikda qaror qabul qilish va real vaqt rejimida koordinatsiya oʻrnatishdir.

Afzalliklari: Vaziyatni markazlashgan tarzda kuzatish va tahlil qilish imkoniyati, Har bir boʻlinmaning faoliyatini sinxronlashtirish, Favqulodda holatlarda tezkor qaror qabul qilish, Odamlar oqimi va xavfsizlik zonalarini real vaqt rejimida nazorat qilish.

Amaliy misol: Yirik xalqaro sport musobaqalari (masalan, Olimpiada yoki Osiyo oʻyinlari) paytida barcha xavfsizlik xizmatlari yagona boshqaruv markazi orqali boshqariladi. Shu orqali har qanday xavf yoki nosozlikka zudlik bilan javob berish imkoniyati yaratiladi.

Raqamli texnologiyalar va axborot tizimlaridan foydalanish

Ommaviy tadbirlar jarayonida boshqaruv samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalar muhim rol oʻynaydi. Quyidagi vositalar keng qoʻllanmoqda:

GIS (Geografik axborot tizimi): odamlar oqimini, xavfsizlik perimetrlarini va evakuatsiya yoʻlaklarini xaritada aniq koʻrsatadi.

GPS va dron monitoringi: boʻlinmalarining joylashuvi, odamlar zichligi, transport harakati va xavfli hududlar ustidan nazorat olib boradi.

“Aqlli kamera” tizimlari: sunʼiy intellekt yordamida olomon harakatini tahlil qiladi, favqulodda holatlarni oldindan aniqlaydi.

Mobil ilovalar: boʻlinma xodimlari oʻz joylashuvi va topshiriqlarini markaz bilan sinxronlashtiradi. Bu tizimlar orqali boshqaruv jarayoni tez, aniq va ishonchli amalga oshiriladi⁴.

Sunʼiy intellekt (AI) va maʼlumotlarga asoslangan qaror qabul qilish

Hozirgi zamon boshqaruv tizimlari sunʼiy intellekt algoritmlari asosida rivojlanmoqda. AI yordamida quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

Olomon harakatining prognozini tuzish (masalan, qayerda tiqilinch yoki toʻplanish yuz berishi mumkinligini oldindan aniqlash);

⁴ Kaplan, R. & Norton, D. *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. – Boston: Harvard Business School Press, 1996. (boshqaruv samaradorligi tahlili uchun)

Xavfsizlik darajasini baholovchi real vaqtli tahlil;

Oldingi tadbirlar ma'lumotlarini o'rganish orqali yangi strategiyalarni ishlab chiqish.

AI texnologiyalari inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi va boshqaruv qarorlarini obyektiv axborot asosida qabul qilish imkonini beradi.

Ko'p bosqichli aloqa va tezkor muvofiqlashtirish tizimi.

Bo'linmalar o'rtasida samarali hamkorlikning asosiy sharti — uzluksiz aloqa tizimidir.

Buning uchun ko'p bosqichli aloqa modeli qo'llaniladi:

Markaziy boshqaruv darajasi – umumiy strategik boshqaruv va tahlil markazi.

Hududiy sektorlar – muayyan joy yoki tumanlardagi operativ boshqaruv bo'linmalari.

Joylardagi xodimlar darajasi – bevosita vazifalarni bajaruvchi ijrochilar.

Har bir bosqich o'zaro onlayn tarmoq orqali bog'langan bo'lib, mobil aloqa, radio tarmog'i yoki internet asosida tezkor ma'lumot almashinuvi ta'minlanadi. Bu tizim xavfli vaziyatlarda vaqtni tejaydi va qarorlarning muvofiqligini ta'minlaydi⁵.

2. Boshqarishning zamonaviy usullari va yondashuvlari

Bugungi kunda ommaviy tadbirlarni boshqarish faqatgina an'anaviy tashkiliy chora-tadbirlar bilan cheklanmaydi. Axborot texnologiyalari, raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlar asosida shakllanayotgan zamonaviy boshqaruv tizimlari samaradorlik, xavfsizlik va tezkorlikni ta'minlashning eng muhim omiliga aylanmoqda.

Zamonaviy boshqaruv usullari quyidagi yo'nalishlar orqali amalga oshiriladi:

2.1. Raqamli boshqaruv tizimlari (Digital Management Systems)

Raqamli boshqaruv — bu barcha jarayonlarni elektron platformalar orqali kuzatish, nazorat qilish va muvofiqlashtirish imkonini beruvchi tizimdir.

Asosiy xususiyatlari:

⁵ Xolmatov O. N. *Raqamli texnologiyalar va xavfsizlik boshqaruvi*. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2023.

Barcha ma'lumotlar real vaqt rejimida yig'ilib, tahlil qilinadi.

Har bir bo'linma o'z faoliyatini yagona elektron tizimda ko'rsatadi.

Favqulodda holatlarda avtomatik signal va bildirishnomalar ishlab chiqiladi⁶.

Amaliy qo'llanilishi:

Yirik stadionlarda, konsert maydonlarida yoki xalqaro forumlarda "smart event management system" joriy etiladi. Bu tizim yordamida kirish-chiqish punktlari, xavfsizlik kameralaridan olingan ma'lumotlar va xizmat xodimlarining joylashuvi onlayn kuzatiladi.

2.2. Sun'iy intellekt (AI) va tahliliy boshqaruv (Data-driven Management)

Zamonaviy boshqaruvda sun'iy intellekt (AI) muhim o'rin tutadi. U katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, xavfli holatlarni oldindan aniqlash va prognoz qilish imkonini beradi.

AI asosidagi boshqaruvning ustunliklari:

- Odamlar oqimini tahlil qilish va harakat trayektoriyasini bashoratlash;
- Potensial xavf tug'diruvchi holatlarni aniqlash (masalan, haddan ziyod zichlik yoki tiqilinch);
- Qaror qabul qilishni tezlashtirish va xatolarni kamaytirish;
- Avtomatik monitoring va ogohlantirish tizimi orqali xavfsizlikni oshirish.

Misol: London, Tokio, Dubay kabi yirik shaharlarda o'tkaziladigan ommaviy tadbirlarda AI asosidagi kameralar orqali olomon harakati aniqlanib, kerak bo'lsa, xodimlarga avtomatik xabar yuboriladi⁷.

2.3. Integratsiyalashgan boshqaruv yondashuvi (Integrated Command System)

Bu yondashuvda barcha xizmat bo'linmalari — politsiya, tibbiy yordam, yong'in xavfsizligi, transport, axborot va xavfsizlik xizmati — yagona markazdan boshqariladi.

Asosiy tamoyillar:

⁶ Mardonova Z. S. *Axborot tizimlari va boshqaruv texnologiyalari*. – Toshkent: TATU nashriyoti, 2021.

⁷ Event Safety Guide (HSG195). *Health and Safety Executive (HSE), United Kingdom*, 2019

- Markazlashgan boshqaruv va desentralizatsiyalashgan ijro tizimi;
- Xizmatlar o'rtasida ochiq kommunikatsiya kanallari;
- Har bir xizmatning aniq roli va javobgarlik chegaralari;
- Vaziyatga mos "tezkor qaror qabul qilish" mexanizmi.

Afzalliklari: Ishlar takrorlanishining oldini olish, Resurslardan samarali foydalanish, Favqulodda holatlarda koordinatsiyani kuchaytirish.

2.4. Loyihaviy va ssenariyli boshqaruv (Scenario & Project-based Management)

Zamonaviy boshqaruv tizimlari loyihaviy yondashuv tamoyillariga asoslanadi, ya'ni har bir ommaviy tadbir mustaqil loyiha sifatida ko'riladi.

Bu yondashuvda har bir bosqich (tayyorgarlik, o'tkazish, yakuniy tahlil) uchun alohida mas'ul shaxslar belgilanadi va resurslar aniq rejalashtiriladi.

Bundan tashqari, ssenariy asosida boshqaruv — bu ehtimoliy xavf va o'zgarishlarga mos "alternativ reja" ishlab chiqishni nazarda tutadi⁸.

Masalan: kuchli yomg'ir paytida evakuatsiya rejasi, texnik nosozlik yuz berganda zaxira energiya tizimi, transport tiqilinchlarida alternativ yo'nalishlar.

Bu yondashuv boshqaruvni moslashuvchan, barqaror va xavfsiz qiladi.

2.5. Virtual boshqaruv va masofaviy nazorat tizimlari

Raqamli texnologiyalar rivoji boshqaruvni masofadan turib amalga oshirish imkonini yaratdi.

Virtual boshqaruv tizimi quyidagilarga asoslanadi:

- Onlayn monitoring markazlari (kameralar, dronlar, sensorlar orqali ma'lumot yig'ish);
- Masofaviy muvofiqlashtiruvchi platformalar (Zoom, MS Teams, Telegram, boshqaruv botlari);
- VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality) orqali o'quv simulyatsiyalari.

Bu tizimlar xodimlarni joyida bo'lmasdan ham boshqaruv jarayonini amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, boshqaruv markazi bir joyda joylashgan bo'lsa-da,

⁸ Abdullayev I. *Ommaviy tadbirlarni o'tkazishda logistika va tashkiliy boshqaruv*. – "Iqtisod va Jamiyat" jurnali, №2, 2022

dronlar va kamera tizimlari yordamida butun tadbir maydonini real vaqt rejimida kuzatish mumkin.

2.6. Inson resurslarini boshqarishning innovatsion yondashuvlari

Zamonaviy boshqaruvning muhim jihatlaridan biri — inson omilini to‘g‘ri boshqarishdir. Bo‘linmalar o‘rtasidagi ishonch, ruhiy tayyorgarlik va kommunikatsiya boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Innovatsion yondashuvlar: Motivatsion menejment: xodimlar faoliyatini rag‘batlantirish orqali samaradorlikni oshirish, Psixologik tayyorgarlik: stress, xavf va bosim ostida to‘g‘ri qaror qabul qilishni o‘rgatish, Team-building treninglari: jamoaviy fikrlash va birgalikda harakat qilish ko‘nikmalarini mustahkamlash⁹.

2.7. Risk-menejment va xavfsizlikni oldindan rejalashtirish

Zamonaviy boshqaruv tizimida xavfni faqat yuz bergandan keyin emas, oldindan aniqlab, uni kamaytirish asosiy maqsad hisoblanadi.

Risk-menejment bosqichlari:

- Potensial xavflarni aniqlash;
- Xavflarning ehtimolligini va ta’sir darajasini baholash;
- Profilaktik choralarni ishlab chiqish;
- Favqulodda vaziyatlarda harakat ssenariylarini joriy etish.

Bu tizim ommaviy tadbirlar jarayonida kutilmagan holatlar sonini keskin kamaytiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Ommaviy tadbirlarni muvaffaqiyatli tashkil etish, xavfsizlikni ta’minlash va ishtirokchilarning qulayligini oshirish uchun boshqaruv jarayonlarini samarali tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bo‘linmalarni boshqarish bugungi kunda faqat an’anaviy nazorat va buyruq tizimi bilan cheklanmay, balki raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari va ilmiy asoslangan yondashuvlarga tayangan holda amalga oshirilmoqda.

⁹ Razzakov D. *Xavfsizlik tizimlarida inson omilining roli va psixologik boshqaruv*. – “Psixologiya va Jamiyat” jurnali, №4, 2023

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy boshqaruvda quyidagi tendensiyalar kuzatilmoqda:

Integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari yordamida barcha xizmatlar yagona markaz orqali muvofiqlashtirilmoqda;

Raqamli texnologiyalar, GIS, dron va sun'iy intellekt asosida real vaqt rejimida monitoring olib borish imkoniyati kengaymoqda;

Data-analitika va risk-menejment orqali xavflarni oldindan prognoz qilish va ularni kamaytirish mexanizmlari ishlab chiqilmoqda;

Ssenariy asosida boshqaruv yondashuvi tufayli favqulodda holatlarda tezkor va aniq qaror qabul qilish samaradorligi ortmoqda;

Bo'linmalar faoliyatida psixologik tayyorgarlik, muloqot madaniyati va motivatsion menejment kabi inson omiliga asoslangan jihatlar muhim o'rin egallamoqda¹⁰.

Bundan tashqari, bo'linmalarni o'qitish va tayyorlash jarayonida simulyatsiya, virtual trening, case-study, interdisiplinar yondashuv va ma'lumotlarga asoslangan o'quv modeli kabi zamonaviy metodlar qo'llanilishi, xodimlarning kasbiy kompetensiyalarini oshirishda yuqori samara bermoqda.

Umuman olganda, bo'linmalarni boshqarishning ilg'or usullari va ularni o'rganishga doir zamonaviy yondashuvlar — bu innovatsion texnologiyalar, tizimli tahlil, inson omili va strategik rejalashtirishni o'z ichiga olgan murakkab boshqaruv tizimidir. Ushbu tizimni takomillashtirish mamlakatimizda o'tkaziladigan yirik ommaviy tadbirlarning xavfsizligi, sifat darajasi va xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlaydi.

Takliflar

Yagona boshqaruv markazlarini tashkil etish:

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi – Rasmiy veb-sayti va statistik ma'lumotlar (<https://fvv.uz>).

Har bir yirik ommaviy tadbir uchun integratsiyalashgan boshqaruv markazini shakllantirish va barcha xizmat bo'linmalarini shu markazga texnologik tarzda bog'lash zarur.

Raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish:

GIS, dron monitoring, sun'iy intellekt, mobil boshqaruv ilovalari va sensor tizimlari asosida real vaqtli nazorat mexanizmlarini yo'lga qo'yish lozim.

Xodimlarni zamonaviy usullar asosida o'qitish:

Bo'linma rahbarlari va xodimlari uchun VR (virtual reallik) va AR (kengaytirilgan reallik) texnologiyalarida mashg'ulotlar, simulyatsiyalar hamda ssenariy asosidagi treninglar o'tkazish tavsiya etiladi.

Risk-menejment tizimini mustahkamlash:

Tadbir oldidan xavf tahlilini o'tkazish, ehtimoliy xavf ssenariylarini ishlab chiqish va oldini olish choralari ko'rish zarur.

Axborot almashishning yagona platformasini yaratish:

Bo'linmalar o'rtasida tezkor, xavfsiz va ishonchli ma'lumot almashinuvini ta'minlaydigan elektron platforma ishlab chiqilishi kerak.

Psixologik tayyorgarlik va muloqot madaniyatiga e'tibor berish:

Bo'linma xodimlari uchun stress holatlarida ishlash, odamlar bilan muloqot qilish va ijtimoiy kommunikatsiya bo'yicha maxsus treninglar yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

Xalqaro tajribani o'rganish va milliy tizimga moslashtirish:

AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya va boshqa davlatlarning ommaviy tadbirlar boshqaruvidagi ilg'or amaliyotlarini o'rganib, O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan modellarni ishlab chiqish lozim[10].

Ilmiy-tadqiqot yo'nalishini kengaytirish:

Oliy o'quv yurtlarida "Ommaviy tadbirlarni boshqarish", "Favqulodda vaziyatlarda boshqaruv" va "Xavfsizlik menejmenti" kabi fanlarni rivojlantirish, ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-yanvardagi 24-son qarori** — “Ommaviy tadbirlar o'tkazish jarayonida xavfsizlikni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida”.
2. Karimov A. A., Abdullayev M. M. *Tadbirlarda xavfsizlikni ta'minlash boshqaruvi*. – Toshkent: “Akademiya” nashriyoti, 2022.
3. Raxmonov B. T. *Favqulodda vaziyatlarda boshqaruv tizimlari va ularning takomillashtirilishi*. – Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti, 2021.
4. Kaplan, R. & Norton, D. *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. – Boston: Harvard Business School Press, 1996. (boshqaruv samaradorligi tahlili uchun).
5. Xolmatov O. N. *Raqamli texnologiyalar va xavfsizlik boshqaruvi*. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2023.
6. Mardonova Z. S. *Axborot tizimlari va boshqaruv texnologiyalari*. – Toshkent: TATU nashriyoti, 2021.
7. **Event Safety Guide (HSG195). Health and Safety Executive (HSE), United Kingdom**, 2019.
8. Abdullayev I. *Ommaviy tadbirlarni o'tkazishda logistika va tashkiliy boshqaruv*. – “Iqtisod va Jamiyat” jurnali, №2, 2022.
9. Razzakov D. *Xavfsizlik tizimlarida inson omilining roli va psixologik boshqaruv*. – “Psixologiya va Jamiyat” jurnali, №4, 2023.
10. **O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi** – Rasmiy veb-sayti va statistik ma'lumotlar (<https://fvv.uz>).